

ФОРМУВАННЯ ІГРОВИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ЗАСОБАМИ ЕТНОПЕДАГОГІКИ

Ольга ТКАЧЕНКО (Кіровоград)

Постановка проблеми, її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Провідним підходом в інтерпретації результатів навчання в сучасній вищій школі є компетентнісний підхід. У контексті цього підходу загальнопрофесійними для всіх педагогів можуть вважатись ігрові компетенції. Особливої ваги вони набувають у професійній діяльності вихователя дошкільного закладу, оскільки ігрова діяльність є провідною для дітей дошкільного віку. Формування цих компетенцій у майбутніх вихователів відбувається ефективніше за умови застосування в навчальному процесі вивіренних віками виховних засобів, збережених етнопедогогікою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Компетентнісний підхід в освіті та його основні категорії схарактеризовано В. І. Байденком, О. Г. Бермусом, Н. М. Бібік, О. І. Пометун, О. Я. Савченко, А. В. Хуторським та ін. Сутність і структура професійної компетентності педагога з'ясовані в працях Н. В. Гузій, І. А. Зязюна, Н. В. Кузьміної, А. К. Маркової, Л. М. Мітіної, Дж. Равена, В. О. Сластьоніна, Дж. Стернберга. Особливості організації процесу формування різних видів цього особистісного утворення досліджували О. Б. Бігич, О. І. Гура, І. О. Зимня, Н. В. Кічук, Я. В. Кічук, В. В. Радул, С. А. Раков, Є. М. Смирнова-Трибульська, Л. Л. Хоружа, О. В. Шестопалюк та ін.

Ігровий фольклор українців, особливості застосування гри в процесі традиційного виховання дитини узагальнено Г. Н. Волковим, Г. В. Довженок, Н. В. Кудикіною, В. С. Кукушиним, К. В. Луганською, В. А. Мосіяшенком, Є. Н. Приступою, М. Г. Стельмаховичем, Є. І. Сявакко, М. А. Хайрудіновим, іншими вченими. Зміст народознавчої та етнопедогогічної підготовки майбутніх вихователів характеризували А. М. Богуш, Н. В. Лисенко. Питання формування ігрових компетенцій майбутніх вихователів дошкільних закладів засобами етнопедогогіки не знайшли належного висвітлення в науковій літературі, що й зумовило визначення мети і завдань цієї статті.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Визначення основних ігрових компетенцій майбутніх вихователів дошкільних закладів та специфіки їх формування у контексті етнопедогогічної компетентності фахівців з дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Будь-який методологічний підхід визначається певною концепцією і «центрується на основних для нього» категоріях [8, с. 450], якими в компетентнісному підході в якості загального визначення «інтегрального соціально-особистісно-поведінкового феномена як результату освіти в сукупності мотиваційно-ціннісних, когнітивних складників», як зазначає І. О. Зимня, послуговували категорії «компетенція» і «компетентність» [4]. Правомірність введення до поняттєвого апарату професійної педагогіки термінів «компетенція» і «компетентність» підтверджується потребою особливої номінації нових вимог до результатів професійної освіти.

Відповідно до позначених наукових позицій компетенцію у своєму дослідженні ми розглядали як сукупність заданих потенційних новоутворень, що є комплексом усвідомлених знань, цінностей, умінь і навичок, різних типів досвіду студента стосовно певного кола питань, закріплених у конкретних якостях особистості; компетентність – як інтегрований результат освіти, особистісну якість студента, що передбачає на основі сформованих компетенцій виконання складних культуровідповідних видів дій для якісної професійно-особистісної і соціально значимої продуктивної діяльності, ефективного розв'язання проблемних ситуацій у професійній діяльності.

Традиційна для вітчизняної педагогічної свідомості об'єктоцентричність, обґрунтована О. Г. Бермусом, зумовлює акцентування професійних знань у дослідженнях професійної компетентності педагога. Н. В. Кузьміна, Є. С. Кузьмін, Ю. М. Ємельянов, З. Ф. Єсарєва вводять до наукового вжитку поняття «професійно-педагогічна компетентність», що є

сукупністю умінь педагога як суб'єкта педагогічного впливу особливим чином структурувати наукове і практичне знання з метою кращого вирішення педагогічних завдань [6]. Оскільки на сучасному етапі розвитку вищої школи головним є не обсяг набутих студентами знань, а особистісний розвиток, уміння аналізувати й синтезувати інформацію, здатність самостійно виносити рішення як в стандартних, так і нестандартних ситуаціях, у визначенні поняття «професійна компетентність педагога» акцент зміщено на поведінковий та особистісний аспекти.

Розвиваючи ідеї П. Ф. Каптерева, А. К. Маркова підкреслює, що знання й уміння педагога «складають об'єктивну структуру його праці», суб'єктивними ж характеристиками виступають психічні процеси, функції, стани, позиції особистості педагога у різних ситуаціях [7, с. 82]. Спираючись на об'єктивну сторону професійної компетентності педагога, А. К. Маркова в загальному контексті психології праці та в межах педагогічної акмеології у структурі професійної компетентності вчителя виділяє такі чотири блоки: 1) професійні (об'єктивно потрібні) психологічні і педагогічні знання; 2) професійні (об'єктивно потрібні) педагогічні уміння; 3) професійні психологічні позиції, установки вчителя, що відповідають вимогам професії; 4) особистісні характеристики, які забезпечують оволодіння вчителем професійними знаннями й уміннями» [1, с. 442]. Це положення було вихідним у визначенні суті та структури згаданих у статті компетенцій і компетентностей.

Дж. Равен акцентує увагу на суттєвій зміні ролі вчителя при спрямованості на підвищення ефективності освіти через розвиток компетентності [9], що передбачає професійну переорієнтацію вчителя «від просвітництва до здійснення життєтворчої та культуротворчої місії» [5], яка тісно пов'язана з його націленістю на опрацювання культурного, педагогічного спадку різних народів. У зв'язку з цим, як підкреслював дослідник, зміни в ролі педагога пов'язані з новими уявленнями про компетентність учителів, вихователів.

До понять «культура», «педагогічна культура» для встановлення сутності поняття «педагогічна компетентність» звертаються Є. В. Бондаревська, Т. Г. Браже, І. О. Зимня, Т. Є. Ісаєва. Вони підтримують ідею зв'язку професійної педагогічної компетентності з культурою загалом та педагогічною культурою зокрема. Залежність видів професійної компетентності педагога від сфер і напрямів професійної діяльності, їх зумовленість складниками педагогічної культури актуалізує ігрову компетентність, на важливість якої для

вихователя дошкільного навчального закладу вказувала О. О. Смирнова [10, с. 95].

Гра – провідний вид діяльності дошкільника – сприяє формуванню різних видів компетентності дитини, створює умови для переходу на вищий рівень розвитку. Аналіз відомих програм виховання і навчання дошкільнят, положень теорії гри і методики її організації, відомих ігрових технологій засвідчив, що вихователь у процесі організації гри повинен бути здатним вирішити такі завдання:

- збагачувати досвід дітей, їхні уявлення про навколишній світ, піклуватись про розширення ігрової тематики, ускладнення сюжетів і збагачення змісту рольових ігор, забезпечити можливості для задоволення у грі пізнавальних потреб дитини;

- розвивати різні психічні процеси дошкільників, удосконалювати вміння дітей в процесі гри виконувати різноманітні логічні операції (порівнювати, аналізувати, групувати, узагальнювати тощо), орієнтуватись у просторі тощо;

- збагачувати словниковий запас дітей, формувати культуру їхнього мовлення;

- виховувати культуровідповідну поведінку дітей, знайомити їх з нормами поведінки в суспільстві, громадських місцях, у групі;

- розвивати комунікативні уміння дітей, спонукати до рольового спілкування, розвивати діалогічне мовлення, збагачувати можливості для задоволення у грі соціальних потреб дитини;

- формувати вміння налагоджувати взаємодію з іншими дітьми, привчати їх гратись без конфліктів, виховувати толерантну поведінку у грі, привчати дотримуватись правил співробітництва;

- сприяти виникненню дружніх партнерських взаємин та ігрових об'єднань за інтересами, підтримувати морально цінні сюжетні лінії, прагнення дітей бути справедливими, стриманими, почувати себе впевнено, захищати власну ідею та поважати думку іншого, попереджати конфлікти, уникати образ;

- удосконалювати акторські здібності дітей, навчити їх правильно відтворювати рольові дії із застосуванням різних прийомів невербального спілкування;

- удосконалювати мімічну й пантомімічну виразність дітей, використовувати для цього спеціальні ігри і вправи, навчити супроводжувати ігрові вислови певною мімікою, рухами, вчити імітувати рухи людей, тварин тощо;

- заохочувати до виконання різних ролей, привчати до підкреслення своєрідності

кожного ігрового образу, вдосконалювати інтонаційну виразність дошкільнят;

- сприяти сприйняттю різних соціальних ролей, зокрема школяра;

- формувати вміння запрошувати гостей на спектаклі, виконувати різні ролі в сюжетно-рольовій грі в театр (касира, режисера, глядача, робітника сцени, звукооператора, актора тощо);

- збагачувати можливості для задоволення у грі естетичних потреб дитини;

- організовувати ігри з різними природними матеріалами, розвивати чутливість дітей, їхні перцептивні здібності, здатність розпізнавати кольори, звуки та їхні відтінки, вчити за зовнішніми ознаками розрізняти природні об'єкти (дерева, квіти, птахів тощо);

- залучати дітей до ігор з елементами праці та художньо-творчої діяльності, збагачувати їхні уявлення про різні професії, удосконалювати вміння імітувати професійні рухи;

- закріплювати у дітей навички самообслуговування, бажання виконувати господарсько-побутові роботи, підтримувати прагнення зробити добру справу, виготовити корисні речі, формувати культуру трудової діяльності;

- підтримувати дитячі ініціативи, розвивати творчі здібності дошкільнят, удосконалювати їхню здатність до імпровізації, творчого відтворення ігрових діалогів;

- сприяти розвитку вмінь дітей створювати власний задум гри, планувати сюжет, будувати ігровий образ, використовувати для цього різні засоби;

- створювати умови для розгортання режисерських ігор; підтримувати ігри-фантазування як засіб удосконалення вмінь створювати сюжет, спонукати до самостійного придумування казок;

- залучати дітей під час гри до різних видів художньо-творчої діяльності (співу, танцю, різних видів декоративно-прикладної діяльності, літературної творчості тощо);

- створювати розвивальне предметно-ігрове середовище відповідно до світових нормативів і вимог, заохочувати дітей до створення ігрового середовища та допомагати їм у виготовленні ігрових персонажів, елементів костюмів, декорацій;

- урізноманітнювати іграшки та ігровий матеріал, заохочувати дітей до використання в іграх різних матеріалів (конструкторів, піску, снігу, паперу, картону, природних і штучних матеріалів тощо);

- сприяти оволодінню дітей різними способами водіння ляльок в театрах різних видів (пальчикового, тіньового, магнітного, «бі-ба-бо», рукавичок, маріонеток тощо);

- виховання естетичних почуттів, дбайливого ставлення до іграшок, привчати до наведення порядку в ігровому куточку.

Запропоновані завдання намічають компетенції, серед яких визначення завдань гри, виховного та освітнього потенціалу конкретної гри з урахуванням вікових особливостей дітей певної групи, знання різних видів гри та вимог до їх організації, постійне збагачення власного світогляду для розширення ігрової тематики, ускладнення сюжетів і збагачення змісту рольових ігор, володіння методиками розвитку психічних процесів, удосконалення мимічної, пантомімічної, інтонаційної виразності дітей і технологіями виготовлення іграшок, створення розвивального предметно-ігрового середовища тощо, які забезпечують ігрову компетентність вихователя. Володіння ігровими компетенціями, на думку науковців, є показником педагогічної майстерності вихователя [3, с. 26], що дає змогу сформувати ігрову компетентність дошкільників і створити умови для її розкриття.

Сучасний вихователь керується у своїй роботі принципами врахування традицій країни, різних регіонів, національних особливостей культури, забезпечення зв'язку з традиціями народної та світової педагогіки, фольклором, різними видами національного і світового мистецтва, культури [3, с. 20]. Реалізація вимог цих принципів у дошкільних закладах передбачає такі компетенції вихователів:

- знати й організовувати українські народні ігри («Мак», «Гречка», «Сірий кіт», «Кіт і миша», «Панас», «Довга лоза», «Чаклун», інші), оперувати різними їх класифікаціями (наприклад, дошкільнята знайомляться з такими календарно-обрядовими іграми та їхніми елементами: веснянками, купальськими іграми, жнивварськими іграми, хороводами, шедрівками, колядками);

- спонукати до впізнавання знайомих персонажів народних казок, організовувати інсценування українських народних казок («Колобок», «Рукавичка», «Солом'яний бичок», «Рукавичка», «Коза-дереза», віршиків-пісеньок «Два півники», «Ходить гарбуз по городу» тощо);

- залучати дітей до хороводних народних ігор, ігор з елементами народних пісень і танців («Подольночка», «Дрібу, дрібу, дрібушечки» тощо);

- організовувати ігри з різними природними матеріалами (ігри з піском, водою, глиною, снігом);

- залучати дітей до традиційних народних забав: катання на санках, ходьба на лижах, ігор на воді;

- збирати дітей для гри за допомогою народної заклички до гри;

– збагачувати ігровий досвід дітей українськими народними іграми малих форм (забавлянки, загадки, примовки, заклички до природи, мирилки, скоромовки, мовчанки, небилиці, звуконаслідування, надокучливі казки, жартівливі мовні ігри тощо);

– викликати емоційне задоволення від сприймання гумористичної творчості українського народу;

– застосовувати різні способи розподілу ролей (зговірки, лічилки, жеребкування);

– знайомити з українською народною лялькою, іншими українськими народними іграшками, виготовляти деякі традиційні народні іграшки з природних матеріалів;

– знайомити дітей з театром вертепного типу.

Орієнтація вихователів на використання здобутків народної педагогіки свідчить про можливість формування їхніх ігрових компетенцій і засобами етнопедагогіки, що може здійснюватись у межах формування етнопедагогічної компетентності майбутніх фахівців.

Етнопедагогічну компетентність ми трактуємо як різновид педагогічної компетентності, що є динамічним особистісним утворенням фахівця в галузі освіти, яке передбачає опанування педагогом системи етнопедагогічних знань, умінь і навичок кваліфікованого опрацювання надбань світової народної педагогічної культури, урахування актуальності окремих її елементів у процесі осмислення педагогічної теорії та організації сучасної педагогічної практики, що дає змогу спеціалістові реалізувати гуманістичний підхід до своєї професійної діяльності й оптимально виявити власний творчий потенціал.

Етнопедагогічна компетентність - це результат набуття фахівцем певних компетенцій, що виявляються передумовою її появи і вдосконалення. Етнопедагогічні компетенції, як і професійні компетенції, – наперед задана вимога до освітньої підготовки майбутнього фахівця в галузі етнопедагогіки; інтегрований результат професійної освіти вчителя-вихователя, сукупність заданих потенційних новоутворень, що є комплексом смислових орієнтирів, цінностей, знань, умінь, навичок, досвіду майбутнього фахівця у галузі застосування надбань етнопедагогіки в педагогічній діяльності та віддзеркалюють якості особистості, потрібні для якісної, творчої особистісно й соціально значимої професійної діяльності педагога.

Складниками етнопедагогічної компетентності варто розглядати й ігрові компетенції, які співвідносяться з відповідними компонентами цієї компетентності. До мотиваційно-ціннісного компонента можна

віднести такі ігрові компетенції: усвідомлення цінності народної ігрової культури; націленість на застосування народної гри в навчально-виховному процесі; зацікавленість у поповненні багажу знань народних ігор, ігор малих форм, традиційних способів розподілу ролей; удосконалення власної системи знань з етнопедагогіки тощо. Когнітивний компонент складають знання українських народних ігор та дитячих ігор інших народів світу; знання про історію гри, іграшки, ігрової атрибутики народних ігор; знання традиційної побутової культури, її зв'язку з народними дитячими іграми тощо. Операційно-технологічний компонент утворюють уміння організувати народну гру; оперування різними класифікаціями народних ігор; уміння зацікавити народною грою, розповісти про тонкощі в організації певної народної гри із ґрунтуванням на історію народу, його культуру; здатність застосувати в процесі розподілу ролей народні способи; уміння виготовити іграшку за традиційними технологіями, навчити цього дітей тощо. Індивідуально-особистісному компоненту етнопедагогічної компетентності підпорядковані якості, важливі для якісної організації народної гри: багатство і точність мовлення, його виразність, доброзичливість, спостережливість, ерудованість, толерантність, здатність до педагогічної рефлексії, мімічна й пантомімічна виразність, креативність тощо.

Формування ігрових компетенцій майбутнього вихователя, як уже зазначалось, може здійснюватись засобами етнопедагогіки. Засобами виховання в педагогіці прийнято вважати різні види діяльності, явища чи предмети навколишньої дійсності, культури, які спеціально створені для цього процесу або застосовуються в його межах та можуть впливати на особистість у процесі її формування.

Засоби народного виховання, як нагадують А. М. Богуш і Н. В. Лисенко, досить повно представлені ще О. В. Духновичем у створених ним кількох підручниках. Наприклад, ним «до системи фізичних виховання дітей включено народні рухливі ігри, танці, а також такі види вправ, як стрибки, біг, плавання, лазіння по деревах, боротьба, копання землі, садження квітів, рибна ловля, збирання ягід і грибів, прогулянки в поле і до лісу, а взимку – катання на санчатах, ковзанах, ігри в сніжки, ліплення снігової баби» [2, с. 31].

Аналіз праць Г. С. Виноградова, Л. Б. Заглади, С. Ф. Русової, Г. С. Сковороди, К. Д. Ушинського; Г. В. Довженко, Н. В. Лисенко, В. А. Мосіяшенка, М. Г. Стельмаховича та інших засвідчив, що усталені в педагогіці погляди на засоби виховання й навчання є підставою для розподілу їх на три групи: види діяльності, явища та

предмети навколишньої дійсності. Остання група має дві підгрупи: 1) спеціально створені для виховання; 2) які застосовуються в процесі виховання. До першої групи входять гра, навчання, праця, спілкування, різні види фізичної та художньої діяльності. Друга група засобів містить об'єкти і явища природи, національні традиції та звичаї, народні ремесла й промисли, побут, батьківський авторитет, мікроклімат у сім'ї тощо. До третьої групи засобів належать 1) народні ігри, іграшки, дитячі пісні, танці, казки, скоромовки, засоби пересування для маленьких дітей, інше; 2) символіка, предмети побуту, твори різних видів народного мистецтва тощо.

Враховуючи специфіку організації ігрової діяльності вихователем дошкільного закладу, до засобів народної педагогіки, які можуть бути застосовані у процесі формування в майбутніх фахівців ігрових компетенцій, ми віднесли, у першу чергу, другу і третю групи.

На заняттях з педагогіки, актуальних проблем гри, основ педагогічної майстерності, педагогічної творчості студентам для формування у них ігрових компетенцій у контексті етнопедагогічної компетентності пропонуються такі завдання: розповісти про різні види народної гри, про історію виникнення певної гри; у зацікавленні грою використати матеріал, пов'язаний з історією гри та іграшки; підготувати демонстрацію народної технології виготовлення дитячої іграшки; розповісти про традиційні ігрові атрибути українців (м'яч, гилку, скраклі, цурку, швигалку, інші), пов'язати її з конкретною народною грою; підібрати мало відому українську народну скоромовку, швидко її кілька раз промовити; застосувати в організації гри народну закличку, у процесі розподілу ролей у грі – зговірку, лічилку, чи жеребкування; провести гру із застосуванням відомих ігрових примовок, традиційну для українців пальчикову гру; розповісти потішку та прокоментувати особливості її застосування у процесі виховання дитини; познайомити дітей з українською народною небилицею; розповісти український народний жарт та прокоментувати можливості його застосування в процесі гри; підібрати і провести українську народну музичну гру, українську народну танцювальну гру; провести паралелі між традиційними дитячими іграми різних народів світу; знайти спільне, різне, пояснити помічені тенденції; провести ігри інших народів світу з поясненням окремих елементів гри специфікою культури цього народу; стимулювати активність дітей у грі засобами традиційних примовок; підвести підсумки гри із застосуванням народних прислів'їв чи приказок тощо. Кожне завдання підпорядковано формуванню ігрових компетенцій з урахуванням їх належності до

певного компонента етнопедагогічної компетентності.

Висновки і перспективи подальших розвідок напрямку. Ігрові компетенції майбутнього вихователя дошкільного закладу можуть формуватись й у контексті становлення етнопедагогічної компетентності, оскільки вихователь здобуває ігрову культуру, значно зумовлену ігровою культурою різних народів. Повноцінне формування ігрових компетенцій майбутніх фахівців у галузі дошкільної освіти може здійснюватись засобами етнопедагогіки з урахуванням компонентної структури етнопедагогічної компетентності.

Перспективами вивчення проблеми може бути дослідження процесу формування ігрової компетентності вихователя дошкільного закладу в умовах інноваційності, із застосуванням різних інформаційних джерел.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Акмеология: учебник / под общ. ред. А. А. Деркача. – М.: РАГС, 2002. – 681 с.
2. Богун А. М. Українське народознавство в дошкільному закладі: навч. посіб. / А. М. Богун, Н. В. Лисенко. – К.: Вища школа, 1994. – 398 с.
3. Дитина: програма виховання і навчання дітей від двох до семи років / [Г. В. Бельська, Е. В. Белкіна, О. Л. Богиніч та ін.]. – К.: Київський ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. – 492 с.
4. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования [Електронний ресурс] / И. А. Зимняя // Интернет-журнал «Эйдос». – 2006. – 5 мая. – Режим доступа до журн.: <http://www.eidos.ru/journal/2006/0505.htm>. – Назва з екрана.
5. Концепція загальної середньої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ime.edu-ua.net/osv_pol.html. – Назва з екрана.
6. Кузьмина Н. В. Способности, одаренность, талант учителя / Нина Васильевна Кузьмина. – Л.: Знание, 1985. – 32 с.
7. Маркова А. К. Психология профессионализма / Аэлита Капитоновна Маркова. – М.: Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 308 с.
8. Педагогіка вищої школи / [З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова та ін.]; ред. З. Н. Курлянд. – К.: Знання, 2007. – 495 с.
9. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Джон Равен, [пер. с англ.]. – М.: Когито-Центр, 2002. – 396 с.
10. Смирнова Е. О. Игра в современном мире [Електронний ресурс] / Е. О. Смирнова // Психологическая наука и образование. – 2013. – №3. – Режим доступа до статті: www.psyedu.ru. – Назва з екрана.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ткаченко Ольга Михайлівна – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: проблеми ігрової компетентності вихователя дошкільного закладу, формування педагогічної майстерності майбутнього вчителя, становлення їхньої етнопедагогічної компетентності.